

LAT. *AGGESTUM* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Pe linia preocupărilor noastre din ultimul timp, continuăm examinarea unor elemente lexicale moștenite din latină și conservate în unele forme dialectale aparținând limbilor romanice¹.

Din categoria acestor elemente face parte și termenul *agést*, substantiv neutru, cu variantele *agéstru*, *ajéstru* (pl. *agésturi*, *agéstruri*, *agéste*, *agéstre*), cunoscut în limba română cu înțelesul de „aluviune, acumulare, depunere, îngrămădire de lemne, pietre, nisip etc. aduse de ape și care formează un fel de întăritură la cotul unei ape curgătoare, sediment; loc întărit, unde se depun bușteni, crengi, putregaiuri, pietriș, nămol etc.; baraj”.

Varianta *agéstru* a fost explicată prin analogie cu forme ca: *salată-salatră*, de către Hasdeu (HEM, s. v.) sau cu *nost-nostru*, *fereastă-fereastră* în DA, iar S. Pușcariu (DR, X, 1941, 1, p. 394) o consideră ca rezultat al „despicării” dentalei *t* în grupul consonantic *tr*: *agést-agestru*.

În română, *agést* este descendentul direct al lat. *aggestum*, *-i*, s. n. „îngrămădire, întăritură, rambleu, terasament” (fr. *fortification*, *rempart*; germ. *Damm*, *Aufschutt*), care, la rândul lui, reprezintă un derivat postverbal de la lat. *aggerere* „a îngrămădi, a sedimenta, a depune” (fr. *entasser*, *amasser*, *amonceler*; germ. *anschwellen*) (Quicherat-Daveluy, s. v.; REW nr. 277b; Guțu, s. v.).

În latină, familia neutrelui *aggestum* era destul de numeroasă, în sensul că, alături de el, circulau și alte forme substantivale, ca masculinul *aggestus*, *-us* „terasament” (fr. *entassement*; germ. *Damm*, *Schutt*), femininul *aggestio*, *-onis* „îngrămădire de nisip, nămol etc.” (fr. *alluvion*; germ. *Anschwemmung*) sau adjectivul *aggestus*, *-a*, *-um* „îngrămădit, terasat” (fr. *entassé*; germ. *angeschwemmt*).

Pentru celelalte limbi romanice, dicționarele etimologice nu înregistrează nici un urmaș al lat. *aggestum*. În schimb, wallon. *adjires* (pl.), semnificând „tas de branchages qu'on recouvre de gazon et qu'on brûle dans les sarts” este considerat ca descinzând din lat. *agger*, *-eris* „Damm” (REW, 1, 53) sau din lat. **aggeris* „Schutt” (REW nr. 277a) – termeni care aparțineau aceleiași familii de cuvinte.

Formele italiene: *aggere* „argine, per lo più di terra”, *aggestioni* „deposito o accumulo di materiali alluvionali”, *aggestivo* „che deriva da materiale alluvionale”

¹ Vezi FD, X, 1991; XI, 1992; XII, 1993; XIII, 1994.

(Pfister, LEI, s. v.) sau fr. *aggere* „monceau de pierres, de terre; rempart; digue, barrage; chaussée” (FEW, 24, 259b) sunt considerate ca reprezentând împrumuturi din latina târzie.

Dacă lat. *agger* n-a lăsat prea mulți urmași în limbile romanice, în schimb, varianta sa arhaică și populară *arger* are descendenți în dialectele italiene nordice: venez. *arzare*, veron. *aldzaro*, gen. *erze*, piem. *erzu*, precum și în sp. dial. *arcén* – toate cu semnificația de „bordură, lizieră, margine; parapet, balustradă” (REW nr. 277: „Rand”; Corominas, I, 251: „orilla o terraplén de un foso”).

Nu este lipsit de importanță nici faptul că lat. *congeria* „grămadă, morman, maldăr, moloș, grohotiș” (germ. *Haufe, Schutt*) – complementarul lui *agger* și având un sens aproape identic – are descendenți în dialectele galoromanice: wallon. *kûsir*, lyon. *kôziri*, südfrz. *cungeiro* „zusammengewehrter Schneehaufe” (REW nr. 2145), iar forma de feminin a adjectivului *congestus*, -a, -um „îngrămădit, adunat la un loc” este atestată, la nivel dialectal, în sp. *conchestra* „el depósito de nieve que queda en lugar resguardado”².

Rămâne de văzut dacă forme substantivale ca: *igèstre, eygèstres* „marécage” sau adjectivale ca: *egèstre, igèstre, eygèstre, eigàstre* „marécageaux”, înregistrate recent în graiurile occitane din sud-estul Franței (ALP, h. 152, 153: pct. 32, 41, 52, 54, 57, 61), au sau nu tangență cu faptele de limbă discutate mai sus. Aceasta cu atât mai mult cu cât în latină întâlnim exemple ca: *agger paludem explere* „a umple o mlaștină cu pământ”, *angustus trames inter vastas paludes aggeratus* „un drum îngust construit pe un terasament între mlaștini întinse” (Guțu, s. v.).

În română *agést* cunoaște o largă arie de răspândire, cu deosebire în graiurile din Banat, Transilvania, Maramureș, Bucovina și nordul Moldovei. Prezența lui în aceste graiuri este confirmată de aproape toate marile lucrări lexicografice, cu excepția Lexiconului de la Buda, a dicționarului lui Cihac, al lui Laurian-Massim și al lui Pușcariu (EWR).

În dialectele românești sud-dunărene *agést* nu este cunoscut, iar pentru limba veche singur dicționarul lui Tiktin consemnează existența acestuia, printr-o atestare, datată 1558 (TDRG, s. v.)³.

Cercetătorii istoriei vocabularului latin moștenit îl grupează pe *agést* în categoria „cuvinte păstrate numai în limba română”⁴.

Alături de *agést* (*agésturi*), dicționarele înregistrează, pentru aceleași zone dialectale, prezența unui derivat verbal de conjugarea a IV-a: *a agesti*, cu variantele: *a agestri*, *a agestrui*, având înțelesul de „a (se) îngrămădi, a (se) depune bușteni, crengi, pietriș, pământ etc. la cotitura unui râu, formând un fel de stăvilă, morman, proeminență”⁵.

² G. Giuglea, *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne*, Cluj, 1937, p. 19; cf. și Ciorănescu, s. v. *agést*.

³ Vezi și *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, București, 1981, p. 2.

⁴ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*. Ediție definitivă, București, 1986, p. 187; I. Fischer, în *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 117.

⁵ Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht...”, XXI, XXV, Leipzig, 1919, p. 75; H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, [București], 1993, p. 192.

În ultimele decenii, faptele noi, oferite de diferite glosare regionale, monografiile dialectale, dar mai ales de atlasele lingvistice, au lărgit considerabil registrul de date care se adaugă celor deja consemnate, contribuind astfel la o cunoaștere cât mai exactă a statutului actual al lui *agést* în limba română.

În primul rând, socotim că nu este lipsit de importanță semnalarea, într-o contribuție lexicografică datorată regretatului cercetător clujean, profesorul Romulus Todoran, a existenței termenului *agést* definit drept „o grămadă de lemne, paie, rădăcini etc. de pe lângă ape” în graiurile de peste munți, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁶.

În ceea ce privește prezența lui *agést* în graiurile actuale este de remarcat faptul că noile atestări aproape că se suprapun ariei dialectale deja cunoscute din lucrările lexicografice (cf. HEM, DA).

Astfel, formele *agést*, *agéstru* (pl. *agéstre*, *agéstruri*) cu sensul de „aluviune, îngrămădire de bușteni, vreascuri, pietre etc. la coturile apei”, precum și verbul *agestrui* „a se face, a se crea un *agestru*” au fost înregistrate în graiul de pe Valea Bistriței (Bicaz)⁷, iar în zona limitrofă a Maramureșului, cu înțelesul de „aluviune”, *agést* (pl. *agésturi*) cunoaște o răspândire generală (ALRR – Mar., h. 679: pct. 221 – 225, 229, 230, 232, 234, 237, 240). În părțile Năsăudului *agést* este definit „aluviune”⁸ sau „grămadă de vreascuri, frunze, lemne etc. aduse de apă și acoperite cu mâl, care se depun pe malul apelor sau pe solurile inundate”: *matca gârlei a rămas plină de agéstruri*⁹. Tot aici, forma *agiéstu* a fost consemnată ca având semnificația de „lemn adus de gărlă, tăiat sau netăiat”: *țigani strâng agiésturi să aibă de foc* (HEM, s. v.), iar în Maramureșul învecinat forma de plural *agésturi* „lemne slabe pentru foc, putregaiuri, vreascuri, surcele etc.” este larg răspândită (ALRR – Mar., h. 679: pct. 224, 230, 231, 240). Din punct de vedere semantic, aceste două forme se apropie de varianta valonă *adjires* „grămadă, morman de crengi care se ard în curătură” (vezi mai sus), despre care Pușcariu se întreba, cu ani în urmă, dacă n-ar putea fi o formație postverbală de la lat. *aggerere* (DR, III, 1922 – 1923, p. 826).

Alte contribuții și mai recente vin să confirme că aria de răspândire a lui *agést* este în realitate mult mai largă. În Banat a fost notată prezența lui *agést* cu înțelesul de „îngrămădire, grămadă; aducere, transport”: *azéstu la apă*¹⁰, iar în nordul Olteniei, alături de apelativul *agést* denumind o „pădure tânără” (com.

⁶ Romulus Todoran, *Material dialectal*, I. *Din însemnările lexicografice ale lui I. Micu Moldovanu*, în „Materiale și cercetări dialectale”, I, 1960, p. 17.

⁷ Vasile Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie”, Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 137.

⁸ Vasile D. Țâra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*. Rezumatul tezei de doctorat [multigrafiat], Timișoara, 1975, p. 17.

⁹ Traian Marcu, *Glosar dialectal din comuna Deda (Toplița)*, în „Materiale și cercetări dialectale”, I, 1960, p. 156.

¹⁰ Maria Purdela Sitaru, *Elemente lexicale conservatoare în subdialectul bănățean*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 5, p. 516.

Oteșani, satul Cârstănești), probabil un zăvoi cu prundiș, grohotiș, format în urma unor viituri mari de ape și după care e posibil să fi răsărit și crescut această „pădure tânără”, sunt atestate și toponimele: *Agést*, *În Agést* „în vale”, *Pădurea Agéstului* (com. Cernișoara)¹¹.

În nordul Moldovei toponimele *Agéstru*, *Argéstru* denumesc atât pârâul, cât și localitatea pe care acesta o străbate (Ciocănești – Vatra Dornei, pct. 365 din ALR II)¹².

Forma adjectivală *agést*, *loc agést* „[loc] deschis vederii și frumos” cunoaște în graiul moților o dezvoltare semantică prin care se îndepărtează întrucâtva de sensul primar al lui *agést*¹³. E posibil ca *agést* să fi evoluat spre înțelesul „deschis vederii și frumos” în urma unor aluviuni repetate, formate la loc larg, după ieșirea puhoiului de ape învolburate dintre văile înguste ale munților.

Tot în Apuseni¹⁴, *agést* este cunoscut ca având și semnificația de „loc scutit de vânt”, pe care o regăsim și în Banat: *azést* „adăpost”: *bagă cada la azést*¹⁵.

Cu un înțeles figurat, verbul *a agești* (*a agestri*) „a se aciua, a se pripăși” este cunoscut în Bucovina (HEM, s. v.), iar o formă izolată de conjugarea I: *a agesta* (*a agiesta*) „a proteja, a scuti” o întâlnim, din nou, în Apuseni¹⁶: *mulțam că mi-ai agiestat pruncul* (DA, CADE).

În părțile Năsăudului¹⁷, precum și în Bucovina învecinată, *agést* (*agiéstu*) cunoaște un alt sens figurat, și anume acela de „venitură, venetic, străin, adică om adus de soartă din alte locuri, precum aduce apa *ageștul*” (cf. DA); *tu ești un agiéstu, tu nu ești de la noi* (HEM, s. v.).

În Maramureș (ALRR–Mar., h. 679), prin *agést* se înțelege și o „vorbă de ocară (batjocură) pentru un om”: *agést rău* (pct. 222), *taci mă agéștule!* (pct. 238), *agést* (despre un om) „leneș, neglijent” (pct. 233).

O variantă bucovineană *a gistrui* (despre corăbii) „a se scufunda, a se împotmoli, a eșua la mal”, înregistrată într-o orație de nuntă, culeasă din localitatea Ilișești (Suceava): *trimis-a Dumnezeu... pe mare un vânt greu și marea o-a-nvăluit, corăbiile au gistrui*¹⁸, nu poate fi străină de câmpul semantic atât de cuprinzător al lui *agést*.

În concluzie, constatăm că termenul *agést*, pe lângă faptul că, în linii mari, și-a păstrat neschimbat atât sensul, cât și genul din latină, se bucură și astăzi de o remarcabilă vitalitate, aria sa de răspândire cuprinzând, în marea ei majoritate, graiurile actuale din Banat, Transilvania, Maramureș, Bucovina și nordul Moldovei.

¹¹ Emilian N. Bureștea, *Toponimia din nord-estul Olteniei, zona carpatică și subcarpatică a județului Vâlcea*. Teză de doctorat, București, 1984, p. 96, 162 (ms.).

¹² Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, *Material onomastic din Atlasul lingvistic român II*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”. A. Lingvistică, Iași, XXXII, 1988 – 1991, p. 165.

¹³ Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în GS, II, 1925, fasc. 1, p. 83.

¹⁴ Teofil Frâncu, G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888, p. 107.

¹⁵ Maria Purdela Sitaru, *lucr. cit.*, p. 516.

¹⁶ Teofil Frâncu, G. Candrea, *Rotacismul la moși și istrieni*, București, 1886, p. 48.

¹⁷ Alexiu Viciu, *Suplement la „Glosar de cuvinte dialectale...”*, București, 1925, p. 1.

¹⁸ Simion Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1890, p. 812.

Existența în celelalte idiomuri romanice a unor termeni diverși, din aceeași bogată familie de cuvinte moștenite din latină, ne îndreptățește să socotim că, alături de lat. *aggestum*, situat în categoria „cuvinte păstrate numai în română”, se cuvine ca, pe viitor, la examinarea raporturilor lexicale interromanice, la nivel dialectal, să fie avută în vedere și această categorie, mult mai largă, care cuprinde variantele dialectale înregistrate în unele graiuri italiene, galoromanice și spaniole.

APREVIERI*

- ALP = *Atlas linguistique et ethnographique de la Provence*, I, II, CNRS, Paris, 1975, 1979.
Cioranescu = Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958-1966.
Corominas = Juan Corominas (con la colaboración de Jose A. Pascual), *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954.
FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, 1922 – 1928; Leipzig, 1932 – 1940; Basel, 1944 urm.
Guțu = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.
Přfister, LEI = Max Přfister, *Lessico etimologico italiano*, Wiesbaden, 1984 – 2000.
EWR = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.
Quicherat–Daveluy = L. Quicherat, A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français [...] révisé, corrigé et augmenté par Émile Chatelain*, Paris, 1922.
REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Rumanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, 1935.

*Institutul de Fonetă și Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13*

* Pentru celelalte prescurtari utilizate vezi FD, precum si abrevierile uzuale din *Bibliografia DLR* (București, 1965).